

УДК 37.013



Луніна В. Ю.

## ФЕНОМЕН ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА У ФІЛОСОФСЬКІЙ І ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

**А** Розкривається сутність творчого потенціалу педагога з позицій філософії, психології та педагогіки. Встановлено, що зміст поняття включає сукупність можливостей і передбачає активну роль особистості, якій притаманний цей потенціал. Розвиток творчого потенціалу розглядається з точки зору акмеологічного підходу до вивчення педагогічної творчості.

**Ключові слова:** творчість, педагогічна творчість, творчий потенціал, творчий потенціал педагога, комплементарність, акмеологічний підхід.

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Інноваційні процеси в соціально-економічному житті держави, входження до європейського освітнього простору зумовлюють оновлення підходів до розгляду педагогічної творчості. Всебічна реалізація творчого потенціалу стає невід'ємною умовою діяльності вчителів, які мотивовані на неперервне підвищення власного професіоналізму як відповідної системної організації свідомості й найвищого рівня досягнень у педагогічній галузі. Постала потреба в уточненні змісту поняття творчого потенціалу педагога з точки зору філософських, психологічних і педагогічних досліджень і розкритті специфіки його розвитку в межах акмеологічного підходу.

**Метою статті** є з'ясування сутності поняття творчого потенціалу з позицій філософії, психології і педагогіки та визначення особливостей його розвитку в руслі акмеологічного підходу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сутність творчого потенціалу, творчого мислення, творчих здібностей особистості досліджували В. Андреев, Л. Виготський, А. Кочетов, А. Лук, Н. Мажар, Л. Подимова, В. Риндак, В. Сластьонін, Б. Теплов та ін. Специфіка творчості педагога, її розвитку під час професійної підготовки та діяльності розкрита в наукових працях Ш. Амонашвілі, В. Безпалька, В. Загвязинського, В. Кан-Калика, Г. Коджаспирової, Г. Селевка та ін.

Проблема становлення й розвитку творчого потенціалу людини в різноманітних видах професійної діяльності стала одним із основних питань для розгляду в акмеології. І. Байєр досліджува-

ла шляхи активізації рефлексивно-інноваційного потенціалу. І. Семенов і С. Степанов підкреслювали важливість розвитку творчого потенціалу людини. Розкриття творчого потенціалу людини на сучасному етапі вивчається у процесі її професійного та особистісного розвитку (В. Толмачов, Н. Васіна та ін.). Активно досліджується питання створення психологічних технологій, спрямованих на максимальне розкриття потенціалу фахівця й підвищення його конкурентоспроможності (А. Гусева та ін.).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** «Потенціал» (від лат. *potentia* – сила; англ. *potential*, нім. *Potential*, нім. *Konsumismus*) у словниках [1] трактується як ресурс, заряд, запас, резерв (внутрішній, життєвий), можливості, біопотенціал, геопотенціал, мікропотенціал, енергопотенціал тощо.

Словник української мови за загальною редакцією І. Білодіда [23, с. 402] подає декілька значень слова «потенціал», одне з яких – пряме – стосується його використання у спеціальних галузях наук (фізика, техніка тощо), а інші – переносні, використовуються для позначення сукупності всіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил тощо, що можуть бути використані в певній галузі, ділянці, сфері; запасу чого-небудь, резерву; прихованих здатностей, сил для будь-якої діяльності, що можуть виявитися за певних умов.

У Великому тлумачному словнику української мови, що вийшов друком у 2005 р., вміщено окрему статтю про поняття «творчий потенціал», під яким розуміється вміння творчо мислити та діяти, проявляти себе й робити правильний вибір у

нестандартних ситуаціях, розв'язувати проблемні завдання, оригінальність, критичність мислення, креативність [5, с. 1087].

Творчий потенціал як специфічна риса людської особистості є складним багатогранним явищем, яке привертає увагу представників різних наукових галузей: філософії, психології, педагогіки тощо. Учені-філософи пов'язують наявність творчого потенціалу зі схильністю до різних виявів творчості, під якою розуміється «здатність людини створювати нове, до того невідоме» [25, с. 423]. Творчість є таким видом діяльності, що актуалізує потенційні властивості та ресурси особистості, оскільки саме у творчості знаходять найбільше вираження її сутнісні особливості. У наукових джерелах наголошується на переважно діяльнісній природі творчості, передумовою якої є здатність людини до створення нового та мисленева активність.

У сфері особистості творчість учителя розглядається як його самореалізація на основі усвідомлення себе творчою індивідуальністю, визначення ним індивідуальних способів власного професійного зростання та побудова програми самовдосконалення [2]. Д. Богоявленська [3], Н. Кузьміна, С. Сисоєва [22] встановлюють зв'язок між різноманітністю творчості вчителя та його творчим потенціалом, що формується завдяки набутому суспільному досвіду, психолого-педагогічним і прикладним знанням, ідеям тощо. Саме специфіка професійної творчості зумовлює необхідність зростання творчого потенціалу педагога в його становленні й розвитку особистісних здібностей та ініціатив. Наявність у педагога творчого потенціалу сприяє знаходженню й реалізації оригінальних рішень, застосуванню новаторських форм роботи та методів навчання, що в результаті допомагає вдосконалити навчально-виховний процес і методику викладання предмета.

Філософські джерела подають визначення потенціалу як здатності речі бути не тим, чим вона є (в категоріях субстанції, якості, кількості, місця), тобто здатності здійснювати відповідно рух або процес; потенціалу особистості – як інтегральної риси, що характеризує певний рівень зрілості її сутнісних сил як суб'єкта життєдіяльності та як індивідуальну цінність, яка сприяє розширенню її можливостей в освоєнні суспільних відносин і свого власного саморозвитку.

С. Евінзон трактує творчий потенціал як спеціальну якість, що характеризує міру відповідності діяльнісних якостей індивіда соціальній нормі (певній соціальній ролі), необхідної для самовизначення як суб'єкта творчості. Таким чином, учений акцентує на ролі творчого потенціалу для здійснення творчості тепер і в майбутньому [9]. Погляди С. Евінзона дещо відрізняються від думки Л. Москвічової та Г. Піхтовнікова, які вбачають у цьому понятті сукупність реальних

можливостей, здібностей, умінь і навичок, що визначають рівень розвитку особистості, тим самим стверджуючи важливість творчого потенціалу для особистісного розвитку взагалі [19].

У роботах С. Максименка термін «потенціал» протиставляється діяльності. Вчений трактує зазначене поняття як таку можливість, що, реалізуючись у діяльності, вдосконалюється, залишаючись потенційною (ймовірнісною можливістю), у той час як діяльність відокремлена від потенціалу і є засобом досягнення поставленої мети [12].

Енциклопедичний словник зі психології та педагогіки подає визначення творчого потенціалу як аспекту, сторони інтелекту, що характеризується новизною в мисленні та оригінальністю при вирішенні завдань. Схожої думки дотримується О. Попель, вважаючи творчий потенціал системною характеристикою особистості, що дає їй можливість творити, знаходити нове, приймати рішення та діяти оригінально й нестандартно в різних ситуаціях [20]. У дослідженнях В. Моляко творчий потенціал виступає як ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому [16].

А. Матюшкін, підкреслюючи значення наявності в людини мотивації до здійснення творчої діяльності, вбачає суть творчого потенціалу в інтегративній якості особистості, яка виражається у ставленні (позиції, налаштуванні, спрямованості) людини до творчості [15]. І. Мартинюк та В. Овчинніков конкретизують термін «творчий потенціал особистості», розуміючи його як обдарованість людини, здатність до активної самореалізації, прагнення до найвищих етичних ідеалів, сукупність можливостей реалізації нових напрямів діяльності суб'єкта творчості [13; 17; 18].

У низці наукових праць підкреслюється, що виявлені параметри повною мірою можуть бути віднесені також до творчого потенціалу педагога, що є частиною його особистісно-професійного потенціалу, який накопичується і розвивається протягом життя.

У педагогічній літературі творчий потенціал представлений як система знань, переконань, на основі яких вибудовується, регулюється діяльність особистості, високий рівень розвитку мислення (Т. Браже [4], О. Голубов [8]); характерна властивість індивіда, що визначає його можливості в творчому самоздійсненні та самореалізації (М. Колосова) [11].

В. Риндак та Л. Єлагіна розуміють творчий потенціал учителя як систему здібностей особистості (винахідливість, уява, критичність розуму, відкритість до всього нового), що дозволяють оптимально змінювати прийоми дій відповідно до нових умов, та знань, умінь, переконань, що визначають результати діяльності (новизну, оригінальність, унікальність підходів суб'єкта до здійс-

нення діяльності), які в результаті збуджують особистість до творчої самореалізації й саморозвитку [21].

Важливою, на наш погляд, є думка Н. Мартишиної, яка тлумачить творчий потенціал педагога як частину його особистісно-професійного потенціалу, що накопичується й розвивається впродовж життя, сукупність його можливостей для іннова-

ційних рішень різнопланових завдань, пов'язаних із розвитком учнів (вихованців), організацією освітнього процесу, професійною співпрацею [14].

Наукові погляди на визначення понять «потенціал» і «творчий потенціал» у філософській і психолого-педагогічній літературі узагальнено в табл. 1:

Таблиця 1

**Визначення понять «потенціал» і «творчий потенціал» у філософській і психолого-педагогічній літературі**

| Наукова галузь | Визначення поняття   |
|----------------|--|
| Філософія      | Потенціал – здатність речі бути не тим, чим вона є, в категорії: 1) субстанції, 2) якості, 3) кількості, 4) місця, тобто здатність здійснювати відповідно «рух» або «процес» [24].   |
|                | Потенціал особистості – інтегральна риса, що характеризує певний рівень зрілості її сутнісних сил як суб'єкта життєдіяльності та як індивідуальну цінність, що сприяє розширенню її можливостей в освоєнні суспільних відносин і свого власного саморозвитку [26].   |
|                | Творчий потенціал – спеціальна якість, що характеризує міру відповідності діяльнісних якостей індивіда соціальній нормі (певній соціальній ролі), необхідній для самовизначення як суб'єкта творчості [9].   |
|                | Творчий потенціал – сукупність реальних можливостей, здібностей, умінь і навичок, що визначають рівень розвитку особистості [19].  |
| Психологія     | Творчий потенціал – аспект, сторона інтелекту, що характеризується новизною в мисленні та оригінальністю при вирішенні завдань [27].   |
|                | Потенціал – така можливість, яка, реалізуючись у діяльності, удосконалюється, залишаючись потенційною (ймовірнісною можливістю), в той час як діяльність відокремлена від потенціалу і є засобом досягнення поставленої мети [12].   |
|                | Творчий потенціал – інтегративна якість особистості, що виражається у ставленні (позиції, налаштуванні, спрямованості) людини до творчості [15].   |
|                | Творчий потенціал – ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому [16].  |
|                | Творчий потенціал особистості – обдарованість людини, здатність до активної самореалізації, прагнення до найвищих етичних ідеалів, сукупність можливостей реалізації нових напрямів діяльності суб'єкта творчості [13; 17; 18].  |
|                | Творчий потенціал – системна характеристика особистості, що дає їй можливість творити, знаходити нове, приймати рішення та діяти оригінально й нестандартно в різних ситуаціях [20].   |
| Педагогіка     | Творчий потенціал – система знань, переконань, на основі яких вибудовується, регулюється діяльність особистості; високий рівень розвитку мислення [4; 8].  |
|                | Творчий потенціал – характерна властивість індивіда, що визначає його можливості в творчому самоздійсненні та самореалізації [11].   |
|                | Творчий потенціал учителя – система здібностей особистості (винахідливість, уява, критичність розуму, відкритість до всього нового), що дозволяють оптимально змінювати прийоми дій відповідно до нових умов, та знань, умінь, переконань, що визначають результати діяльності (новизну, оригінальність, унікальність підходів суб'єкта до здійснення діяльності), які в результаті збуджують особистість до творчої самореалізації й саморозвитку [10; 21]. |
|                | Творчий потенціал педагога – частина його особистісно-професійного потенціалу, що накопичується й розвивається впродовж життя, сукупність його можливостей для інноваційних рішень різнопланових завдань, пов'язаних із розвитком учнів (вихованців), організацією освітнього процесу, професійною співпрацею [14].  |

Отже, аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури засвідчив, що зміст поняття «творчий потенціал» трактується науковцями неоднаково, однак існують певні складові, які виокремлюються як філософами, так і психологами та педагогами (рис. 1).

Так, учені-філософи і психологи вбачають у складі творчого потенціалу здатність до діяльності та внутрішній резерв можливостей особистості; психологи й педагоги відзначають наявність певного обсягу знань і здібностей особистості; філософи і педагоги вводять до складу цього понят-

тя самовизначення. Водночас представники всіх зазначених галузей науки виокремлюють у змісті творчого потенціалу сукупність можливостей і підкреслюють активну роль самої особистості, якій притаманний цей потенціал («самовизначення», «саморозвиток», «позиція», «прагнення», «самореалізація»).

На підставі викладеного розглядаємо творчий потенціал педагога як сукупність його можливостей для інноваційних розв'язань різнопланових професійних завдань, що впливає на характер педагогічної діяльності.

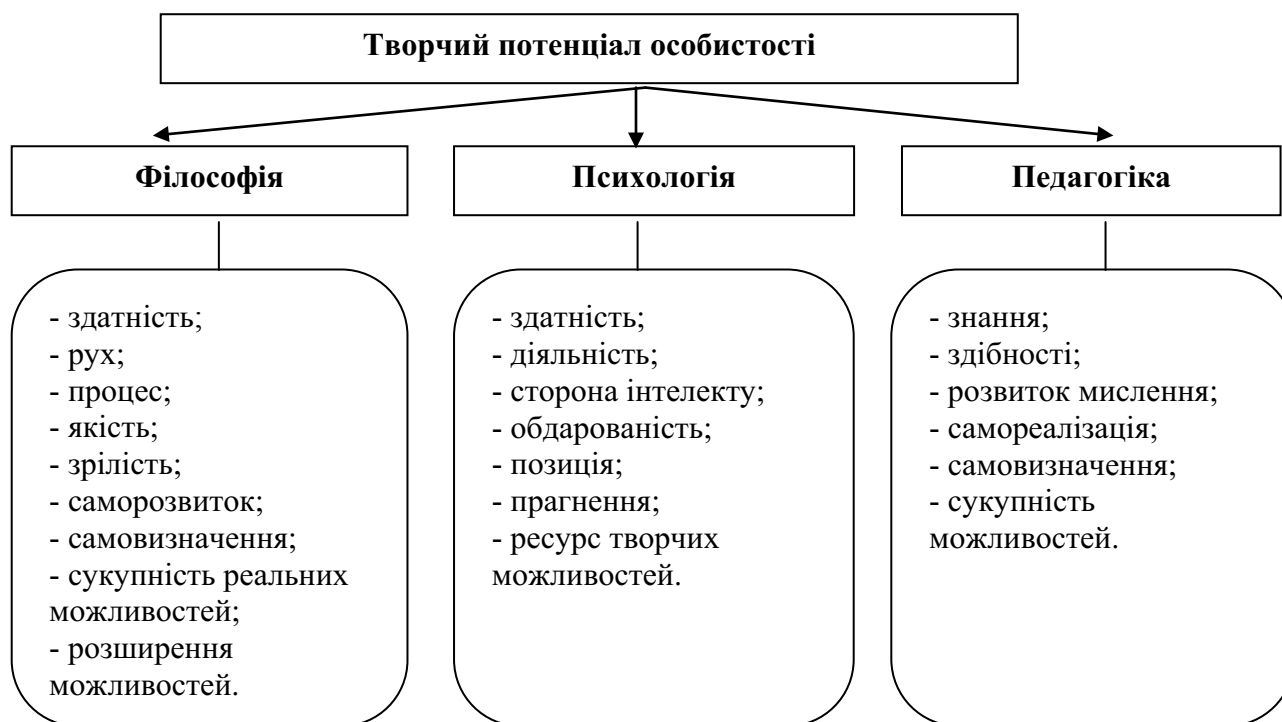


Рис. 1. Зміст поняття «творчий потенціал особистості» у філософії, психології та педагогіці

Численні дослідження у напрямі вивчення творчого потенціалу педагога підкреслюють його інтегративність, багатоконпонентність, динамічність, здатність до позитивного зростання у складі особистісної структури педагога.

Приєднуючись до більшості вчених, вважаємо, що творчий потенціал потрібно розглядати як досить специфічну і складну структуру, яка має охоплювати різні компоненти, структурні елементи та їхні зв'язки.

Вивчення різних підходів учених до аналізу сутнісних характеристик творчого потенціалу призвело до усвідомлення необхідності пов'язати розвиток творчого потенціалу особистості з поняттям комплементарності (від лат. *complementum* – доповнювати, взаємний), яка виступає як відповідність, зв'язок структур, що взаємно доповнюють одна одну, та доформування. Комплементарність у становленні творчого потенціалу вчителя може проявлятися як опора на знання, наступність, малозатратність, що надає можливість учителю успішно переходити від нижчого до вищого рівня розвитку [6].

Л. Єлагіна, С. Гармаш, Д. Горбачова підкреслюють, що у процесі нарощення творчого потенціалу через активну діяльність виникає дедалі більша потреба в творчій самореалізації та саморозвитку [7]. Цей процес розгортається по спіралі: потенціал реалізується шляхом зусилля, спрямованого на досягнення, до того недосяжного, на устремління до перевищення себе. Таким чином, людина одночасно проявляє творчий потенціал і нарощує його.

В акмеологічному словнику [1] зазначається, що психологічне дослідження проблеми розвитку й реалізації творчого потенціалу людини відіграє істотну роль в акмеологічному вивченні творчості. Творчий потенціал може розглядатися як не реалізовані, але наявні в людини здібності (або здібності, які ще не розвинені, не пов'язані зі сферою їхнього прояву навіть у плані уявлень), або ж як творча характеристика особистості, що складається з інтеграції спеціальних здібностей, ініціативи, мотивації досягнення та організаторських або інноваційних здібностей, спонукають до змін, удосконалення, оптимізації існуючого стану справ, діяльності.

Зазначимо, що деякі науковці пов'язують творчий потенціал з акмеологічним проектуванням, у якому вбачають важливу складову розвитку творчого потенціалу та успішності професійної діяльності як майбутніх фахівців, так і педагогів, що вже працюють у навчальних закладах різних ступенів. Як відзначає М. Войтенко, важливе місце серед застосовуваних у навчанні проектів посідають проекти з акмеологічним компонентом (акмепедагогічні проекти), що відображають рівень професійного становлення особистості.

Виходячи з пріоритетів розвитку творчої особистості педагогів у системі сучасної педагогічної та післядипломної освіти, наголосимо, що творчим формам і методам підготовки спеціалістів необхідно віддавати перевагу порівняно з класичною формою надання знань.

**Висновки.** Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури засвідчив, що представни-

ки різних наукових галузей частково збігаються в поглядах на сутність творчого потенціалу, виокремлюючи в його змісті сукупність можливостей і підкреслюючи активну роль самої особистості, якій притаманний цей потенціал. Це дає підстави для розгляду творчого потенціалу педагога як сукупності його можливостей для інноваційних рішень різнопланових професійних завдань, що впливає на характер педагогічної діяльності.

Специфіка змісту і структури творчого потенціалу педагога дозволяє розглядати його розвиток із позицій акмеологічного підходу в якості цілісного, багатоструктурного інтегративного утворення, що відповідає меті, принципам і завданням особистісного становлення вчителя під час отримання післядипломної освіти.

Подальше дослідження творчого потенціалу вчителя полягає у вивченні шляхів і методів його розвитку, а також у конкретизації напрямів, форм, методів і засобів формування його структурних компонентів.

### Список використаних джерел

1. Акмеологический словарь / под общ. ред. А. А. Деркача. – Москва : Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
2. Бендерев, Н. Н. Творчество как составляющая педагогического мастерства учителя / Н. Н. Бендерев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : narodnaosvita.kiev.ua/Narodna\_osvita/vypysku/6/statti/2benderec.htm
3. Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – Москва : Академия, 2002. – 320 с.
4. Браже, Т. Г. Развитие творческого потенциала и изучение профессионального мастерства учителя литературы : метод. рекоменд. / Т. Г. Браже. – Ленинград, 1986.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [автор-упоряд. В. Бусел]. – Київ : Перун, 2005. – 1728 с. – С. 1087.
6. Галковская, И. В. Дополнительность как ведущий принцип в становлении компле-

7. ментарных систем / И. В. Галковская // Вестник ОГУ. – № 4. – 2005. – С. 98–103. Гармаш С. А. Развитие творческих способностей студентов в навчально-виховній діяльності / С. А. Гармаш // Філософські та психолого-педагогічні засади управління : зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2007. – Т. 6, вип. 3. – С. 180–184. – (Серія «Філософія, психологія, педагогіка»).
8. Голубов, О. В. Развитие творческого потенциала студентов вузов физической культуры в процессе освоения общепрофессиональных дисциплин (на примере социальной педагогики) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13. 00. 04 / О. В. Голубов. – Кубанская гос. акад. визич. Культ. : Краснодар, 2000. – 135 с.
9. Евинзон, С. Р. Философско-социологический анализ творческого потенциала учёных : дис. ... канд. пед. наук / С. Р. Евинзон. – Томск, 1988. – 145 с.
10. Елагина, Л. В. Развитие творческого потенциала учителя в процессе освоения педагогических инноваций : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13. 00. 01 / Л. В. Елагина. – Оренбург, 1998. – 22 с.
11. Колосова, М. В. Развитие творческого потенциала детей средствами театрального искусства : дисс. ... канд. пед. наук / М. В. Колосова. – Москва, 1994. – 272 с.
12. Максименко, С. Д. Загальна психологія [вид. 3-є, перероблене та доповнене] : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
13. Мартинюк, І. О. Творчий потенціал і самореалізація особистості / І. О. Мартинюк // Психологія і педагогіка життєтворчості. – Київ, 1996. – 792 с.
14. Мартишина, Н. В. Ценностные характеристики творческого потенциала педагога / Н. В. Мартишина // Вестник Рязан. гос. ун-та им. С.А. Есенина. – 2012. – № 36. – С. 5–14.
15. Матюшкин, А. М. Мышление. Обучение. Творчество / А. М. Матюшкин. – Москва : Изд-во Моск. психол.-социальн. ин-та. – 2003. – 720 с.
16. Моляко, В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О. Л. Музика. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
17. Овчинников, В. Ф. Диалектика репродуктивной и продуктивной деятельности в развитии творческого потенциала субъекта труда : автореф. дис. ... д-ра фил. наук / В. Ф. Овчинников. – Москва, 1982. – 31 с.
18. Овчинников, В. Ф. Научно-технический прогресс и развитие творческого потенциала работника производства / В. Ф. Овчинников. – Ленинград, 1974. – 279 с.
19. Пихтовников, Г. Л. Творческий потенциал молодого рабочего (Состояние и пути реализации в производственном коллективе) : дисс. ... канд. филос. наук / Г. Л. Пихтовников. – Москва, 1989. – 175 с.
20. Попель, А. А. Психологические условия развития социальной креативности студентов в процессе профессиональной подготовки : дисс. ... канд. псих. наук / А. А. Попель. – Н. Новгород, 2005. – 217 с.
21. Рындак, В. Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теория взаимодействия) : монография. – Москва : Педагогический вестник, 1997. – 244 с. – С. 17.
22. Сисоева, С. О. Теоретико-методологічне обґрунтування педагогічної творчості / С. О. Сисоева // Відкритий урок. – 2005. – № 21, 22. – С. 13–19.
23. Словник української мови : [в 11-ти т.] / [ред. колегія: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. 7. – 659 с.
24. Філософський енциклопедичний словар / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – [2-е изд.]. – Москва : Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
25. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – С. 423.
26. Чаплигин, О. К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії : дис. ... докт. филос. наук : 09. 00. 03 / О. К. Чаплигин ; Харк. нац. авт.-догр.-ун-т. – Харків, 2001. – 428 с.
27. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. – Москва, 2013.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції : 10.03.2015

Лунина В. Ю. Феномен творческого потенциала педагога в философской и психолого-педагогической литературе.

А Раскрывается сущность творческого потенциала педагога с позиций философии, психологии и педагогики. Установлено, что содержание понятия включает совокупность возможностей и предусматривает активную роль личности, которая владеет этим потенциалом. Развитие творческого потенциала рассматривается с точки зрения акмеологического подхода к изучению педагогического творчества.

Ключевые слова: творчество, педагогическое творчество, творческий потенциал, творческий потенциал педагога, комплементарность, акмеологический подход.

Lunina V.Yu. The phenomenon of pedagogue creative potential in philosophical, psychological and pedagogical literature.

В In the article, the essence of pedagogue creative potential is defined in philosophical, psychological and pedagogical positions. It has been proved that it includes the complex of possibilities and requires activity of the personality which owns this kind of potential. The development of creative potential is viewed according to acmeological approach in pedagogical creativity research.

Key words: creativity, pedagogical creativity, creative potential, pedagogue creative potential, complementarity, acmeological approach.